

Exofónia na príklade tvorby Ladislava Grosmana

Štefania Vyskočová

**VYSKOČOVÁ, Š.: Exophony on the example of the work
of Ladislav Grosman**

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 71, 2024, no. 1, pp. 46-58

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.1.4>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1164-4132>

**Key words: exophony, productive
bilingualism, dialect, Jewish lexemes,
Ladislav Grosman**

Ladislav Grosman wrote his fiction in Czech, not in his mother tongue, Slovak. The article focuses on linguistic particularities of Grosman's fiction, summarising also the possible reasons for his exophonic writing. His fiction is an authentic example of Slovak-Czech bilingualism in literature, a specific case of exophony. The author's Czech is unique in the way his mother tongue influenced its phonological, lexical, morphological, and syntactical features. Another particularity of Grosman's language is his use of Jewish expressions which are followed by explanations and the inclusion of Zemplín dialect lexemes. These aspects are manifestations of multicultural character of Grosman's work. Multiculturality is also evident in the thematization of immigration. Grosman focuses on the subjective feelings of the newcomers to the State of Israel, the perception of the Yom Kippur conflict, generation gap within the Jewish community, and differences between domestic and immigrant Jews. The study is the first attempt to map the linguistic specifics of Grosman's language. It is also an important contribution to the issue of exophony in Slovak literature, which has not been studied systematically yet.

**Kľúčové slová: exofónia, Ladislav
Grosman, produktívny bilingvizmus,
nárečie, židovské lexémy**

Predložená štúdia nadväzuje na príspevok Niekoľko poznámok k exofónii a jej podobám v kontexte slovenskej literatúry po roku 1945, v ktorom som, reflektujúc záujem a výsledky zahraničného výskumu, predstavila problematiku fenoménu tvorby v inom ako materinskom jazyku (Vyskočová 2022). Definovala som v ňom termín exofónia, ktorý patrí v rámci literárnej komparatistiky do samostatnej kategórie multilingvizmu, a sumarizovala som dôvody a literárnoumelecké špecifiká autorov píšucich nematerinským jazykom (Agnieszka Lesiewiczová, Atiq Rahimi, Emine Sevgi Özdamarová, Franco Biondi, Jhumpa Lahiriová a Yoko Tawadová). Poznatky doplnili generalizujúce zistenia o exofónnej tvorbe u trojice slovenských autorov: Ireny Brežnej, ktorá píše v nemčine, Iboje Wandall-Holmovej preferujúcej dánčinu¹ a Ladislava Grosmana, pre ktorého sa umeleckým jazykom tvorby stala jazykovo a kultúrne blízka čeština. Zo súčasných slovenských autorov sa exofónna tvorba spája aj s menom po fínsky píšucej Alexandry Salmely. Exofónne tvorí Jana Karšaiová, ktorej vyšiel v taliančine román *Divorzio di velluto* (Zamatový rozvod, 2020), či Andrea Salajová, ktorá napísala vo francúzštine prózu *En montant plus haut* (Stúpajúc vyššie, 2015).

Zahrančný výskum exofónie, umeleckej tvorby v inom ako rodnom jazyku,² reflektuje jej literárnokomparatistický a kultúrny presah. Samotným termínom exofónia³ operuje zahraničná literárna veda od roku 2007, keď sa objavil ako označenie špecifickej skupiny autorov v rámci publikácie *Exophonie: Anders-Sprachigkeit (in) der Literatur* (Exofónia: Inojazyčnosť (v) literatúre), ktorú zostavili Susan Arndtová, Dirk Naguschewski a Robert Stockhammer. Výrazným prínosom v tejto oblasti bola práca Chantal Wrightovej (2008), ktorá sa zaoberala nemeckými píšucimi zahraničnými spisovateľmi. Yasemin Yildizová (2012) zovšeobecnene explikovala jazykové preferencie so zreteľom na vplyv materinského jazyka, Fabrizio De Donno (2021) popísal exofónnu tvorbu J. Lahiriovej v taliančine a Y. Tawadovej v nemčine, Steven Kellman (2003) ju spomenul ako príklad takzvaného translingválneho písania (translingual writing) a Jana Kostincová (2017) uvažovala o exofónii a multilingválnej tvorbe v stredoeurópskom priestore.

V slovenskom vedeckom prostredí sa exofónii doteraz nikto nevenoval. Domáca literárna komparatistika sa zamerala na medziliterárne aspekty tvorby slovenských autorov, preferenčne so zreteľom na charakter tvorby, a to buď biliterárny slovensko-český (Dionýz Ďurišin, Rudolf Chmel), slovensko-maďarský (R. Chmel) alebo slovensko-židovský (Ivan Šuša). V rámci slovakistických štúdií sa multilingválnej komunikácii, špecificky dvojjazykovej podobe medzi slovenčinou a češtinou, ktorá je kľúčová aj v prípade Ladislava Grosmana (1921 – 1981),

1 Jej kniha *Moruša*, ktorú sama napísala v dánčine, bola vyhlásená za dánsku knihu roka 2001.

2 V terminologickom slovníku *Antológia bilingvizmu* sa pri hesle materinský jazyk (mother tongue) uvádzajú tieto konotácie: „1. jazyk, ktorý si jednotlivec osvojí od svojej matky; 2. prvý jazyk, ktorý si jedinec osvojí; 3. jazyk, ku ktorému má jednotlivec najbližší vzťah, s ktorým sa stotožňuje; 4. jazyk, ktorý bilingvista najčastejšie používa; 5. jazyk, v ktorom je bilingvista dominantný, ktorý najlepšie ovláda“ (Štefánik – Palcútová – Lanstyák 2004: 289).

3 Termín exophonie bol prvý raz použitý v súvislosti s tvorbou afrických migrantov. Aplikoval ho Hans-Jürgen Heinrichs v publikácii „*Sprich deine eigene Sprache, Afrika!*“ *Von der Négritude zur afrikanischen Literatur der Gegenwart*. V roku 2003 sa objavil v názve knihy *Exophony: A Trip Outside the Mother Tongue* (Exofónia: Výlet mimo materinského jazyka) japonskej spisovateľky Yoko Tawadovej, ktorá tvorí súbežne v japončine a nemčine a ktorej tvorba sa v súvislosti s exofóniou často spomína.

48 venovali lingvisti Viera Budovičová (1987, 1989),⁴ Mira Nábělková (2008), Vincent Blanár (1987), Klára Buzássyová (1993), Katarína Habovštiaková (1985), Ján Horecký (2002), Marián Sloboda (2004, 2005) a iní. Juraj Dolník označuje špecifickosť vzťahu týchto jazykov atribútom kontaktové jazyky (Dolník 2007: 113).

Primárnym predmetom môjho výskumu je jazyková interpretácia českej tvorby L. Grosmana, ktorá reprezentuje špecifický obraz exofónie. Jeho umelecký český jazyk je textovým príkladom multilingválnej literárnej komunikácie. Lexikálne, syntakticky aj morfológicky sa to prejavuje nevyhranenu češtinou, textovo spredmetňujúcou skutočnosť, že nešlo o autorov materinský jazyk. Navyše sú preň charakteristické retenčné jazykové prvky zemplínskeho nárečia a tiež zakomponovanie židovských výrazov. Tie predstavujú multilingválny a interkulturný prvok Grosmanovej tvorby.

V biliterárnom slovensko-českom kontexte boli diela L. Grosmana do roku 2018 čitateľskej verejnosti dostupné len parciálne. Tento deficit aktuálne napráva edícia *Spisy Ladislava Grosmana 1 – 5* českého vydavateľstva Akropolis.⁵ Detailnejšiu literárnohistorickú a interpretačnú reflexiu si žiada i spisovateľova osobnosť. Opakovane na to poukazoval vo svojich štúdiách Radoslav Passia (2015a, 2015b, 2018), pripisujúci deficit odbornej reflexie autorovej zakliesnenosti v interpretačnej medzere spôsobenej viacerými kontextmi, ako napríklad krátky čas na etablovanie sa (debutoval v roku 1965, ale už v roku 1968 emigroval) a tiež nepriebojná povaha (Passia 2015a). Pavol Mešťan v publikácii *Zvečnené v slzách potu a tváre* odkazuje na Grosmanovu neukotvenosť v slovenskom kultúrnom prostredí a na biliterárny charakter jeho tvorby (Šimkulič – Šimkuličová 2016: 141).

Doterajší literárny profil L. Grosmana, najmä cez príspevky R. Passia, definuje hlavne tematické spojenie so životom židovskej komunity v rámci východoslovenského hraničného areálu: L. Grosman zobrazuje „predovšetkým rozklad života židovskej komunity v zázemí druhej svetovej vojny na východe Slovenska a s ním spojené morálne dilemy majoritného obyvateľstva“ (Passia 2015a: 358). Tematickým spredmetnením tohto zamerania sú najmä novely *Obchod na korze* a *Nevesta*.

Jazyková biografia Ladislava Grosmana

Jazyková biografia L. Grosmana sa spája s interakciou a vplyvom troch jazykov: slovenčinou ako materinským jazykom (v slovenskom jazyku absolvoval autor základnú a strednú školu a na Slovensku žil do svojich dvadsiatich štyroch rokov), češtinou (od septembra 1945 žil v Prahe, v českom prostredí absolvoval vysokoškolské štúdium, pracoval ako vydavateľský redaktor, neskôr ako dramaturg a scenárista) a hebrejčinou (v roku 1968 emigroval do Izraela, bol vysokoškolským pedagógom, lektorom slovanských literatúr na univerzite Bar-Han pri Tel Avive, neskôr prednášal tvorivé písanie a scenáristiku, v Izraeli aj zomrel).

4 Na pomenovanie problematických miest, šumov v porozumení medzi Čechmi a Slovákmi autorka prevzala termín semikomunikácia. Ten ako prvý použil Einar Haugen v rámci výskumu jazykovo blízkých škandinávskych jazykov.

5 Doteraz vyšli zväzky *Povidky* (2018), *Dopisy Mileně* (2019), *Obchod na korze – Nevěsta – Z pekla štěstí* (2020), v edičnej príprave sú román *Adam* a plánovaný piaty zväzok *Scenáře, články, rozhovory*.

Autori píšuci exofonicky potvrdzujú, že zmena jazyka je pre spisovateľa i cestou získania novej identity či spôsobom prekonania trauma. Hypoteticky by sme mohli uvažovať aj o tomto dôvode pre výber češtiny, keďže L. Grosman počas vojnového bombardovania tragicky prišiel o rodičov a troch súrodencov a v Prahe začal s manželkou nový život. Rujanca Lašak-Gaidošová vysvetľuje, že „jazyk je verným odrazom miery implikácie človeka v živote určitého spoločenstva [...] silný determinant sebaidentifikácie s príslušným etnikom“ (Lašak-Gaidoš 2009: 390).⁶ V prípade L. Grosmana išlo o asimiláciu s českým prostredím.

Od roku 1958 si L. Grosman zvolil za svoj autorský jazyk češtinu. Jedným z dôvodov, pre ktoré si češtinu vybral, mohol byť autentický vplyv jazykového prostredia, v ktorom žil (Praha). Okrem dennej komunikácie a písania v češtine začal v šesťdesiatych rokoch časopisecky publikovať (*Židovská ročenka*, 1962 – 1963, 1963 – 1964, 1967 – 1968; *Slovenské pohľady*, 1960; *Svět v obrazech*, 1963, 1967; *Kulturní tvorba*, 1966, *Host do domu*, 1964), aktívne sa realizoval v českom umeleckom prostredí (pohyboval sa medzi kultúrne uznávanými osobnosťami, akými boli Arnošt Lustig, Gabriel Laub, Ján Kadár, Miloš Forman). Práve v čase pôsobenia v českom prostredí sa jeho percepčný bilingvизmus⁷ pod vplyvom jazykovej interakcie zmenil na produktívny. Jeho syn George Grosman k tomu uviedol: „Táta se zmínil, že v Praze, tedy obklopen českým jazykem, se mu začalo psát česky tak skoro automaticky. Prostě jednoho dne přišel na to, že v denním živote mluví i přemýšlí stále česky a jazyk si lehce přisvojil.“⁸ V roku 1966 bol Oscarom ocenený film *Obchod na korze*, ku ktorému L. Grosman napísal literárny scenár na základe svojej poviedky *Past*. Čeština mu tak priniesla úspech, čo mohlo byť ďalším prirodzeným stimulom posilnenia získanej jazykovej identifikácie sa s prostredím, v ktorom žil. Keďže už o dva roky neskôr, v roku 1968, emigroval, jeho meno sa na dlhé obdobie z československého kultúrneho kontextu vytratilo. V češtine však tvoril aj v izraelskej emigrácii. Ako uvádza R. Passia, na základe dostupnej autorovej korešpondencie „je zrejmé, ako urputne sa snažil spojivá medzi sebou a domovinou udržať“ (Passia 2018: 191).

G. Grosman, autorov syn, sa na margo otcovej inklinácie k češtine zamýšľala: „Josef Conrad (původem Polák) psal anglicky. Samuel Beckett (původem Ir) psal francouzsky. Vladimir Nabokov, Rus, psal anglicky. Samuel Beckett se k tomu několikrát vyjádřil a tvrdil, že nepsat v matěřštině ho nutí k disciplině přemýšlení a zkvalitňuje jeho literární projev. Možná podobný proces probíhal i u táty. Pochopitelně, je to jen hypoteze!“⁹

Môžeme sa len domnievať, že písanie v českom jazyku aj po odchode do Izraela, teda v novej životnej situácii a novom prostredí, vychádzalo z túžby literárne sa vrátiť do domovského slovensko-českého umeleckého priestoru, kde mal L. Grosman v čase pôsobenia v Prahe svoje miesto. Zmenené životné okolnosti síce výrazne ovplyvnili autorovo etablovanie sa, ale na druhej strane boli

6 R. Lašak-Gaidošová skúmala vnímanie jazyka a identity v reflexii bihorských Slovákov, ktorí žijú v Rumunsku, a tak sú denne v kontakte s dvomi jazykmi a kultúrami.

7 M. Nábělková vysvetľuje percepčný bilingvизmus v rámci skupiny západoslovenských jazykov tím, že „vychádza v danom prípade z prirodzenej primárnej vzájomnej zrozumiteľnosti češtiny a slovenčiny, vyplývajúcej z ich blízkej príbuznosti“ (Nábělková 2008: 14).

8 Súkromná e-mailová komunikácia zo 14. apríla 2021.

9 Súkromná e-mailová komunikácia zo 14. apríla 2021.

50 tematicky stimulujúce, keďže skúsenosť a motívy emigrácie a identifikovania sa s vlastným národom sa odrazili aj v jeho poviedkovej tvorbe.

Špecifiká lexiky Ladislava Grosmana

Po príchode do Čiech komunikoval L. Grosman aktívne v slovenčine i češtine. Jeho syn George zdôraznil, že s mamou sa doma rozprávali po slovensky, aj keď žili v Prahe.¹⁰ Percepčno-produktívny slovensko-český bilingvizmus sa však prejavuje aj v istých špecifických aspektoch Grosmanovho rukopisu.

V súvislosti s češtinou L. Grosmana uvádza editorka Marie Havránková, že jeho rukopisy si „zachovali jazyk a styl autorovy prózy, tj. výrazy a promluvy obecné češtiny alebo náreční slovenské výrazy“ (Havránková 2020: 247). Na prítomnosť slovakizmov a pre češtinu neprirodzených tvarov poukázal aj editor Jiří Opelík (2018: 281). Potvrdil tiež skutočnosť, že v začiatkoch písal L. Grosman aj po slovensky.¹¹ V slovenčine mu vyšli poviedky *Orechová posteľ* (*Židovská ročenka*, 1963 – 1964), *Jeho kobyla* (*Slovenské pohľady*, 1960) a *Obecný nosič*. Konštatovanie editorov o slovenských presahoch do Grosmanovej češtiny potvrdzuje prevládajúci názor medzi jazykovedcami, že len menšina bilingvistov ovláda oba jazyky na rovnakej úrovni (Grosjean 2004; Li Wei 2000).

V súvislosti s biliterárnym slovensko-českým priestorom poukázal výskum M. Nábělkovej na dve hlavné tendencie využitia češtiny v slovenských textoch: prvým bola jazyková charakterizácia postáv (Nábělková 2008: 238),¹² druhý súvisel s odkazovaním na české kultúrne prostredie vo forme citátov v rámci pásma rozprávača.¹³

Zaujímavým jazykovým materiálom Grosmanových slovenských presahov do českého jazyka je štvrtý zväzok *Spisov Ladislava Grosmana s názvom Dopisy Mileně* (2019), kde editor zasahoval len do interpunkcie a pravopisu: „nesaháme na jejich špecifický jazyk poznamenaný jistou autorovou jazykovou nevyrovnanosťou“ (Opelík 2019: 251). V ďalších knihách českí editori pristúpili aj k markantnejším zásahom, ktoré exaktne pomenovali, a z pohľadu rodeného Čecha poukázali na presahy slovenčiny do autorovho českého umeleckého jazyka. V súvislosti s románom *Z pekla štěstí* potvrdzuje M. Havránková skutočnosť, že autorov „rukopis obsahuje četné, formálně se opakující slovakizmy ve fonetické, morfológické, lexikální i pravopisné rovině jazyka“ (Havránková 2020: 250). Editorka popiera ich

10 Súkromná e-mailová komunikácia zo 14. apríla 2021.

11 Aj poviedka *O Dobročinných bratřích* sa zachovala v preklade Vladimíra Kafku. J. Opelík uvádza, že „i nezařazená starší verze této povídky Koňská hlava se dochovala pouze v Kafkově překladu“ (Opelík 2018: 281).

12 Ako ilustračný príklad uvádza prvé vydanie prózy *Hmly na úsvite* (1930) od Mila Urbana. Zdôrazňuje aj fakt, že v ďalších vydaniach autor text výrazne poslovenčil (Nábělková 2008: 238).

13 Medzi autorov, ktorí češtinu vo svojich literárnych dielach uplatňovali, zaraďuje nasledovných prozaikov: M. Urban, Dominik Tatarka, Vincent Šíkula, Rudolf Sloboda, Dušan Mitana, Pavel Vilikovský, Martin Bůtora, Pavel Hruží, Ivan Kadlečík (jeho tvorba je presahom intertextuálnej citátovej nadväznosti), Ján Johanides, Milka Zimková, Václav Pankovčín, Peter Pišťanek, Andrej Ferko, Ivan Kolenič, Viliam Klimáček, Igor Otčenáš, Milan Šimečka, Benjamín Škreko, Marek Vadas, Tomáš Horváth, Balla, Maxim E. Matkin, Juraj Kuniak, Mária Kopcsay, Lubo Dobrovoda a iní (Nábělková 2008: 237). Spomedzi starších diel autorka spomína prózy *Slovenskí žiaci a Gottšalk* od Jozefa Miloslava Hurbana a Kukučínove *Zápisky zo smutného domu*. Samostatným fenoménom bola podľa nej hybridná „českoslovenčina“ (Nábělková 2008: 263), ktorá funkčne využíva zmiešaný komunikačný kód. Táto forma sa vyskytla v prózach M. Zimkovej, B. Škreka, V. Klimáčka, D. Mitana a M. Vadasa.

štylistickú zámernosť a funkčnosť: „gramatické a pravopisné chyby a slovakismy, ktoré sa objavujú ve zcela odlišných literárnych dílech, nejsou v románu *Z pekla štěstí* spjaté s jeho strukturou a stylem“ (Havránková 2020: 251). J. Opelík zhodne poukazuje na slovenské lexikálne presahy v Grosmanovej češtine: „Nejčastěji šlo o slovenská substantivní pojmenování, kdy Grosman buď český termín neznal a vědomě si vypomohl substantivem slovenským, anebo se mylně domníval, že čeština má pro objekt totéž pojmenování jako slovenština“ (Opelík 2018: 281). Ilustračne uvádzam konkrétne príklady Grosmanom aplikovaných lexém, ktoré definovala M. Havránková (v zátvorkách sú uvedené správne české ekvivalenty): anjel (anděl), blčať (planout), konár (větev), meškať (mít zpoždění), nazdať sa (nadať se), odmäk (správne odměk, obleva), odsotiť (odstrčit), otecko (tatínek), potiahnuť (zatahnout), poznať (znát), roztopiť sa (roztát), sedlácký (správne selský), vyhrážať sa (vyhrožovat), vystrieť (napřáhnout), zápal (zánět) (Havránková 2020: 251). Editorka potvrdila aj opravu opakovane chybné používaných slov, ktoré doplnila správnym ekvivalentom v zátvorke: frčet (fičet), klubíčko (klubko), kořalka (kořala), odtamtud (odtam), nafouklý (nafouknutý) a iné (Havránková 2020: 251).

Zo slovakizmov identifikovali editori nasledovné spojenia: „I já se přizastavil“ (správne „I já se pozastavil“), „uslyšel stonání“ (správne „uslyšel sténání“); „budík s arabskými čísly“ (správne číslicemi; Opelík 2018: 278), „tichá voda břehy myje“ (správne „tichá voda břehy mele“; Havránková 2020: 254).

Zemplínsky dialekt

Zaujímavým lexikálnym špecifikom autorovej tvorby je skutočnosť, že napriek tvorbe v češtine ponechal v prehovore vybraných postáv či v ľudových piesňach z východoslovenského areálu zemplínsky dialekt bez prekladu. Tu sa mohla rovnako prejaviť silná jazyková determinácia, vyplývajúca z dvoch tendencií: 1. zo snahy o zachovanie autenticity postáv z vybraného regiónu, ktoré dialekt demonštroval (zachovanie presne znejúcich slov východoslovenských piesní, lexiky a syntaxe), 2. zo silného vnútorného prepojenia autora s areálom rodného Zemplína, na ktoré upozornila aj jeho manželka Edita.¹⁴ R. Passia píše v súvislosti so zobrazením východoslovenskej komunity o spisovateľovom „autoterapeutickom vzťahu ku konkrétnemu priestoru“ (Passia 2018: 191).

Tematizáciu života východoslovenskej židovskej komunity determinuje L. Grosman zachovaním zemplínskeho dialektu v prehovore postáv a najmä vo funkčne zapojených ľudových piesňach (*Obchod na korze, Nevesta*):

„Hej, pilo by še, pilo,
keby bulo za co,
slivovička, terkelička“ (*Obchod na korze*, Grosman 2020: 31).

„Přišol by ja do vás každý večar –
Evelína spustila notu, aby zahнала trapný okamžik. Ostatní se k ní přidali:
keby sce mi dali, co by ja chcel,
hej, toto dzivce švarné,

14 Spomínala napríklad, že ho často našla so slzami v očiach pri fotografii z rodného Humenného, ktoré nazýval domovom (Šimkulič – Šimkuličová 2016).

co má oči čarné,
co má oči čarné...“ (*Obchod na korze*, Grosman 2020: 10-11).

„A pan Tyčka v zemplínském nářečí pravil: robota ně zajac – robota něucekně, pan notariš! [...] Všichni se řehtali a nejveselejší byl pan Tyčka, který držel tatínka kolem ramen a pravil v zemplínském nářečí: žena mi chorá – ta pijem jak had, otca som pochoval – ta pijem jak had, syna mi za vojaka vžali – ta pijem jak had. A kedz som vešelý – ta pijem jak had, bo já pijem, pijem, pijem od večara do rána“ (*Z pekla štěstí*, Grosman 2020: 78).

V poviedke *Kariérista* dokonca vytvoril hybridnú zemplínsko-českú pieseň:

„kdy ještě hoši ze Slovenska slouživali v českých kasárnách a naopak hoši z Čech a Moravy ve slovenských. Tak se mnou, hoši, dirigoval Pištuka rákoskou a propzpěvoval: „Až ty k nám narukuješ, cárará, vlasy nošic nebudzeš, půjdeš do barbira, vlasy ci ostříhá, až ty k nám narukuješ.“ Kluci se mohli uchechtat a Pištuka odrecitoval druhou sloku: „Až ty budzeš fasovat, cárará, dzeně kačku padesát, z toho cigarety, viks a jiné věci šebe budzeš kupovat...““ (Grosman 2018: 38).

Na margo zápisu lexém v zemplínskom nářečí treba poznamenat', že z jazykového hľadiska nie sú korektné, keďže uvedené nárečie nedisponuje dlhými vokálmi, hláskou „y“ ani českými hláskami „ů“ či „ě“. Tu je na mieste zamýšľať sa nad skutočnosťou, či je Grosmanov zápis s počestným „ů“ aj „ě“ stylisticky zámerný, alebo ide len o chybu pri prepise autorovho rukopisu. Dlhé vokály v zemplínčine môžu súvisieť so žánrom piesne, zdôrazňujú dlhšie trvanie pri speve. V bežnej komunikácii ich používatelia dialektu neaplikujú. V edičných poznámkach sa na margo zápisu uvádza: „odstranili jsme všechny tiskové chyby a zachovali jazyk a styl autorovy prózy“ (Havránková 2020: 247). To však uvedení poznámku neexplikuje. Táto forma zápisu síce sémantiku textov neovplyvňuje, ale ak sa autorov zámer potvrdí, išlo by o špecifický príznak Grosmanovho autorského jazyka. V súvislosti so slovenčinou sa v analyzovaných prameňoch raritne nachádzajú slovenské prehovory, napríklad pri spomienkach Róberta, ústrednej postavy románu *Z pekla štěstí*, na školu: „I vyšiel som si do poľa / i stretol som tam sokola / i sokol na mňa z vysoka / i budeš milionár do roka“ (Grosman 2020: 88); „Až jednou ho paní učiteľka Guzejová nepustila a řekla: Imřiško, přeco zneužívaš svoje choroby, nikam nepôjdeš, v lavici posedíš...“ (Grosman 2020: 103).

Typickou súčasťou Grosmanovej lexiky je toponymická autentickosť slovenského prostredia, keď v textoch sujetovo zakomponovaných na Zemplíne pomenúva domovské reálie tejto časti východného Slovenska: Vihorlat, Ciroka,¹⁵ Laborec, „mesto pod Vihorlatem“ (teda Humenné), Sandrik, Sabinov, Sobrance (*Z pekla štěstí*), Podčičva a iné: „Sandrik je holý kopec hned za městem. Je osamocený jako palec a kulatý jako mlynářovo břicho. Pod Sandrikem teče řeka Ciroka“ (*Chytil duhu*, Grosman 2018: 13); „ano, ano, bože můj, kde to všechno je, Vihorlat, Mořské oko, Sninský kámen, ta příroda? Pamatuješ se na ty krásné výlety v těch

15 Editor J. Opelík v rámci edičných poznámok konštatuje, že v maďarskom tvare sa zachovalo aj hydronymum Cirocha v tvare Ciroka, „protože ctíme podobu jména, kterou autorova paměť celoživotně uchovávala“ (Opelík 2018: 250).

divokých lesích a horách? Kraj k pohledání... Musím, jednou se tam musím rozjet a podívat se na ten hřbitov, na malý starý hřbitov. Tak co říkáš, Žigo, že jsem přijel do Svaté země odžít si své stáří?“ (*Než přistálo letadlo*, Grosman 2018: 48).

Židovstvo a izraelské témy

L. Grosman vyrastal v židovskej komunitě, čo sa prejavilo na motivicko-tematickej rovine próz z prostredia Zemplína, v rukopisoch aj poviedkach z knihy *Hlavou proti zdi*, ktorá vyšla v roku 1969 v Zürichu. Lexikálne vyplnil túto líniu aj výberom autentických židovských výrazov, ktoré poukazujú na multikultúrny aspekt jeho tvorby. Príznačná je pre neho tendencia vybraný výraz čitateľovi aj funkčne syntakticky explikovať, čím špecifickú lexiku nielen aplikuje, ale ukazuje aj na vrstvu kultúrnych presahov. Recipientovi prezentuje výrazy, ktoré súvisia so židovským spôsobom života, výrazy religiózneho charakteru aj termíny reprezentujúce násilné prenasledovanie Židov či život v emigrácii (tie sa vyskytujú primárne v prózach zobrazujúcich život v Izraeli alebo cudzine):

„Musí aspoň dvakrát za den do modlitebny říkat kadiš, což jest modlitba za mrtvé lidí“ (*Z pekla štěstí*, Grosman 2020: 65).

„Jednotlivá slova modlitby a pan Seliger, rabín, také zahalen do talesu, jak se říká modlitebnímu šatu“ (*Z pekla štěstí*, Grosman 2020: 75).

„Až mi bude třináct a budu velký. K svátku dospělosti, k bar micva je dostanu,‘ odvětil chlapec a vrátil hodinky křesťnímu otci“ (*Klenot*, Grosman 2018: 19).

„cecerství‘ a že to znamená Žida sloužícího do roztrhání rabínovi tím, že je netoliko přítomen při každém kázání, ale že se přitom takhle slaboulince komihá v trupu, mlaská tiše jazykem, jako by si potají pochutnával na dobrém soustu, a opakuje obdivně a oddaně ‚c-c‘ a ‚c-c-c‘, a dokonce i ‚c-c-c-c‘“ (*Hra kterou hráli*, Grosman 2018: 91).

„Můj tchán v bílém dlouhém plášti zvaném kitl, v bílém rouchu, ano v rubáši, v tomtéž oblečení, které pravověrný dostává, když si jde založit rodinu, a v němž je také pochován“ (*Čas jak vítr plyne...*, Grosman 2018: 127).

„Pesach je svátkem svobody a jara“ (Grosman 2018: 127).

„mohlo stát, že jsem si dodnes nevšiml barchesů na šábese? Souhlasím, správně není barches, ale chala [...] Barches je přece docela jednoduchá těstovina, trochu mouky, snad vajíčko nebo ještě nějaká ta příloha, trochu máku a oleje, a je to...“ (*Barches*, Grosman 2018: 136).

„neboť je to dům od Židů, vyčištěný,‘ neboli, jak oni tomu říkají, je to judenfraj dům, a to jim stačí, už sem žádný nylaš, žádná uniforma nepáchne, ledaže by někoho napadlo, že babička Gerberovic ještě žije“ (*Z pekla štěstí*, Grosman 2020: 84).

„Stát poskytuje olim materiální výhody, upřednostňuje olim v každém směru. [...] Myslím na jednoho básníka, který mi nepřimo vyčítal, když jsem náhodou použil slovo imigrace, a ne alija“ (*Myslenky, jimž si lámu hlavu*, Grosman 2018: 128).

Práve tieto poviedky prepájajú autorovu exofónnu tvorbu s rozprávačom imigrantom, ktorý sa zžíva s vlastnou komunitou paradoxne mimo svojho rodiska. Tento model nie je u exofónnych autorov frekventovaný, preto môže pri výskume (nielen Grosmanovej) tvorby v inom ako rodnom jazyku stimulovať ďalšie otázky.

K jazykovej odlišnosti sa tak L. Grosman vyjadruje i v textoch z izraelského prostredia (zväzok *Dopisy Mileně*, 2019) – o jomkipurskom konflikte, návrate vojakov do bežného života, rozdieloch medzi mladým a starším Židom, respektíve medzi domácim Židom a Židom imigrantom: „U mladého cabara je láska k vlasti v této zemi výjimečným a obdivuhodným axiomem, u mladého ole je láska k jeho nové vlasti věcí kritického přizpůsobování se a hledání. O to větší bývá někdy vzdálenost mezi mladým Izraelcem a mladým Židem, který je novým ole. Tuto vzdálenost prohlubuje jazyková odlišnost, ta je podle mého sice důležitá, ale ne prvořadá. Jde především o mentální integraci“ (*Myslenky, jimž si lámu hlavu*, Grosman 2020: 128).

V poviedke *Hra, ktorú hrali*, predstavuje príbeh dvoch židovských starcov Abraháma a Frenkla, ktorí rozoberajú aj generačnú medzeru medzi mladými a starými Židmi: „Co zůstalo ze židovství? Nic nezůstalo. Kámen na kameni nezůstal. A navíc to málo, co přece zůstalo, ti mladí tady přejinačili. ‚C-c‘ už není obdiv ani souhlas, kdepak, ‚c-c‘ v místech, kde teď sedíme, a také v ústech vašich vnuků, a budete se divit, také v ústech vašeho syna, znamená zápor, jen si to představte, ‚c-c‘ znamená Ne!“ (Grosman 2020: 51). Poviedka tak podáva generačné rozdiely z pohľadu vekom skúsených postáv; dôraz kladú na nepochopenie, ktoré vyplýva z komunikačných posunov, ako aj zmeny pohľadu nastupujúcej židovskej generácie.

Fonetické, morfológické a syntaktické slovenské presahy

Vplyv slovenčiny na Grosmanovu českú produkciu je evidentný aj v rámci jazykových rovín. Foneticky sa vplyv slovenčiny primárne prejavil v neadekvátnej dĺžke samohlások „často ve slovech odvozených nebo ovlivněných výslovností nebo slovenštinou“, napríklad líhovar, ptáctvo, rabinčina, oplatky (Havránková 2020: 251).

K morfológickým špecifikám Grosmanovho českého tvorivého jazyka patria aj chybné tvary v pádových koncovkách substantív a adjektív. M. Havránková a J. Opelík zdôraznili tieto: „zábavném lokálu“ (správne „zábavním lokálu“), „mokrě pláni“ (správne „mokrě pláně“), „se tiskla k mládencově boku“ (správne „se tiskla k mládencovu boku“), škrabanic (správne škrábanců), „puky na kalhotech“ (správne „puky na kalhotách“), „zachrastil klíčkemi“ (správne klíči), s krychličkami (správne s krychličkama) (Opelík 2018: 277-278); „v den mých osmnácti narozenin“ (správne „v den mých osmnáctých narozenin“), „jistý mladý pán se šálem u krku“ (správne „jistý mladý pán se šálou na krku“) (Havránková 2020: 252).

Nezhody sa prejavili aj v rodoch, predponách adjektív a osobných koncovkách slovesných tvarov. So zreteľom na prepozície bolo potrebné vokalizovať Grosmanom zapísané predložky, napríklad ve městě namiesto v městě. Pod vplyvom slovenského jazyka absentovali pri substantívach predložky „v“ a „k“: „v neděli, v tak pozdní večerní hodinu, není k hnutí“ (Havránková 2020: 251),

rovnako autor aplikoval pre češtinu neadekvátne predložky: „písek mi skřípal pod zubami“ (správne „mezi zuby“); „mý šedivý chlupy v bradě“ (správne na bradě) (Opelík 2018: 277-278).

Z morfológického hľadiska nebol adekvátny ani zápis slovesného vidu: „pořád si vzal zas nové párátko“ (správne bral) (Havránková 2020: 251), „žena mu rozepla košili“ (správne rozepnula); „naopak udělal vše“ (správne dělal); „si pročísnul knír“ (správne si pročísl); „vlastním očím neuvěřili“ (správne nevěřili); „dvakrát spolkně“ (správne polkne) (Opelík 2018: 277-278).

V rámci javov syntaktickej roviny českí editori zhodne upozornili na potrebu zmeny slovosledu a problematické prechodníkové konštrukcie, napríklad „s tím tibetským mladičkým holohlavým knězem, který čekající na zázrak“ (správne čekaje) (Havránková 2020: 251).

Pri slovoslede sa v Grosmanovej češtine prejavila nesprávna pozícia sloves. M. Havránková uvádza tieto zmeny oproti rukopisu: „zapomněl pro ni anděla smrt poslat“ (správne „zapomněl poslat pro ni anděla smrti“), „a také jsem chtěl se chvět“ (správne „a také jsem se chtěl chvět“), „Moc jsem chtěl ji utěšit“ (správne „Chtěl jsem ji moc utěšit“) (Havránková 2020: 252).

Mohli by sme uvažovať o autorovom zámere vytvárania zmiešaného česko-slovenského komunikačného kódu, ale keďže išlo len o niekoľko prípadov, navyše editori textov ich nedefinovali ako štylisticky zámerné, neprikláňam sa k tejto možnosti. Podobný názor zastával aj autorov syn George.¹⁶

Maďarčina

V literárnej modelácii jazykovej príslušnosti postáv pracuje L. Grosman s nemčinou a maďarčinou, z ktorej aktívne prekladal. Dirk Delabastita (2007: 109) pomenúva tendenciu jazykovo prispôbovať prehovory postáv ich rodnému jazyku termínom priraďovania („vehicular matching“).¹⁷ V rámci analyzovaných prameňov bola maďarčina používaná vo funkcii autentického prehovoru postáv v Maďarsku, kam hlavný hrdina románu *Z pekla štěstí* Róbert ušiel (uteká za maďarské hranice, ukrýva sa u svojej tety v Budapešti a v maďarskom priestore strávi dva roky). Maďarské repliky sú v texte prítomné aj s českým prekladom:

„Už jsme odcházeli, když tu se za námi ozval hlas, maďarský hlas ženy ve tmě, jó estét kívánok, Gut úr; Gut úrral van szerencsém, ugyebár? Dobrý večer, pane Gut, s pánem Gutem mám to štěstí, je to tak? Vlekla se s kufrem a pak ještě s jedním a pak ještě s taškou

16 G. Grosman komentoval otcovu tendenciu využívať v rámci češtiny slovakizmy takto: „Každý rozený Čech (tedy i já) hned pozná, že otcova čeština je příkrášlena občasným východoslovenským slovním obratem nebo slovem. Je to také často vidět na stavbě vět (syntaxu). Tam se zrcadlí ovšem nejen slovenština, ale i jidiš a maďarština. Svým způsobem se to podobá například povídkám Jaroslava Haška (Povídky z Bugulmy), které Hašek psal česky, ale v rusky mluvícím okolí a v dialozích, a popisech občas ruština zableskne. Dělá to dílo o to zajímavější – podle mého názoru“ (súkromná e-mailová komunikácia zo 14. apríla 2021).

17 D. Delabastita uvažuje v rámci multilingvizmu o štyroch tendenciách autorov: vehicular matching – autor aplikuje rôzne jazyky aj ich podoby na jazykovú charakterizáciu postavy; homogenizing tendency – jazykovú charakterizáciu multilingválnej reality vyjadruje len jeden jazyk; referential restriction – texty sú jednojazyčné so zreteľom na jednojazyčnosť zobrazenej fikčnej reality; vehicular promiscuity – je zriedkavým javom, pri ktorom sa jednojazyčná fikčná realita vyjadruje viacjazyčnými textovými prostriedkami, ako príklad uvádza dielo *Finnegans Wake* (1939) od Jamesa Joycea (Delabastita 2007: 109).

a balíkem a řekla, édes kis fiúk, szép kis csillagok, jakože jsme kluci jako hvězdy jasné. Pohládila Mikiho a on jí odstrčil ruku“ (Grosman 2020: 49).

„Vystrčenou do chodby zařval maďarsky, hát hol vagy, az isten áldjon meg, te marha! – jakože kde seš, ty dobytku, ať tě bůh požehná!“ (Grosman 2020: 53).

„Četník si odkašlal a řekl, hát kérem szépen, itt van a rokon ifjú, jakože prosím pěkně, tady je váš příbuzný, jako já“ (Grosman 2020: 54).

M. Havránková sa k editorským zásahom do maďarských replík v románe priamo vyjadruje: „Zvláštní pozornost jsme věnovali maďarštině (na rozdíl od němčiny, kterou hlavní hrdina neovládá a komolí); v promluvhách jsme opravili maďarský pravopis, který sám autor v rukopise kontroloval, a sjednotili jsme i přepis maďarských slov do češtiny všude tam, kde ho autor použil“ (Havránková 2020: 252).

Záver

Tvorba L. Grosmana ako predstaviteľa krajnej exofónie, špecificky ovplyvnenej slovensko-českým vzťahom percepčno-produktívneho bilingvizmu, je vhodným prameňom na ďalší literárne či lingvisticky orientovaný výskum. Systematicky môžeme v priestore slovenských exofónnych autorov porovnávať a pomenovať možné dôvody nepísania v materinskom jazyku. Zameriť sa možno aj na presahy a rezíduá slovenčiny do ich inojazyčnej literárnej tvorby. U L. Grosmana sa vplyv rodnej slovenčiny prejavil vo všetkých jazykových rovinách: v češtine to predstavovalo problematickú dĺžku hlások, nesprávne gramatické koncovky substantív a adjektív, nesprávne tvary slovesného vidu a prechodníkových konštrukcií, problematický slovosled a používanie slovakizmov. V jeho vybraných textoch sa v pásmo postáv prejavuje multikultúrny vplyv východoslovenského hraničného areálu, v ktorom autor vyrastal: autorovu češtinu funkčne dopĺňajú zemplínske dialektizmy, toponymá, autentické východoslovenské ľudové piesne. L. Grosman spadá do skupiny exofónnych autorov, ktorí emigrovali, ale jeho unikátom je zakomponovanie špecifického východoslovenského a židovského kultúrneho prvku. To sa prejavuje v snahe predstaviť v postavách a témach židovskú kultúru, tematizovať spolunažívanie židovskej komunity, popularizovať jej život explikovaním typicky židovských výrazov, zakomponovať východoslovenský (zemplínsky) akcent.

Pri ďalšom výskume exofónie v kontexte slovenských autorov alebo spisovateľov tvoriacich v slovenčine, napriek tomu, že nie je ich rodným jazykom, môžeme efektívne čerpať z výsledkov zahraničnej literárnej vedy. Pre čitateľov predstavuje exofónna tvorba zaujímavý kultúrny presah; „dvojdomý“ autorský pohľad na život zobrazených postáv, výber tém a obohacovanie či prienik nedomáciach (kultúrnych) prvkov. Pohyby v literárnom priestore sú živým odrazom dopytu multikultúrnej čitateľskej verejnosti aj otvorenosti a rozhládenosti autorských osobností.

Pramene

- SPISY Ladislava Grosmana 2. *Povídky*, 2018. Edične pripravil Jiří Opelík. Praha: Akropolis. E-ISBN 978-80-7470-201-3.
- SPISY Ladislava Grosmana 4. *Dopisy Mileně*, 2019. Edične pripravil Jiří Opelík. Praha: Akropolis. ISBN 978-80-7470-247-1.
- SPISY Ladislava Grosmana 1. *Obchod na korze. Nevěsta. Z pekla štěstí*, 2020. Edične pripravila Marie Havránková. Praha: Akropolis. E-ISBN 978-80-7470-314-0.

Literatúra

- ARNDT, Susan – STOCKHAMMER, Robert – NAGUSCHEWSKI, Dirk, 2007. *Exophonia: Anders-Sprachigkeit (in) der Literatur*. Berlin: Kadmos. ISBN 978-38-6599-024-2.
- BLANÁR, Vincent, 1987. Vzťah slovenčiny a češtiny ako slavistický problém. In *Studia Academica Slovaca* 26. Zostavil Jozef Mlacek. Bratislava: Stimul, s. 21-34.
- BUDOVIČOVÁ, Viera, 1987. Semikomunikácia ako lingvistický problém. In *Studia Academica Slovaca* 16. Bratislava: Alfa, s. 49-66.
- BUDOVIČOVÁ, Viera, 1989. Dynamika vývinu česko-slovenských jazykových vzťahov v socialistickom období. In *Slavica Pragensia* XXX. Praha: Univerzita Karlova, s. 17-42.
- BUZÁŠSYOVÁ, Klára, 1993. Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a češtine. *Jazykovedný časopis*, roč. 44, č. 2, s. 92-107.
- DELABASTITA, Dirk, 2007. Fictional Representations. In BAKER, Mona – SALDANHA, Gabriela, ed. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London – New York: Routledge, pp. 109-112. ISBN 978-02-0302-911-4.
- DOLNÍK, Juraj, 2007. *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy*. Bratislava: Stimul. ISBN 978-80-89236-26-8.
- ĎURIŠIN, Dionýz, 1975. Medziliterárne aspekty výskumu českej a slovenskej biliterárnosti. *Česká literatura*, roč. 23, č. 4, s. 329-340.
- GROSJEAN, François, 2004. Individuálny bilingvizmus. In ŠTEFÁNIK, Jozef, ed. *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, s. 39-48. ISBN 80-8880-54-8.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína, 1968. O pôsobení češtiny na slovenčinu. *Kultúra slova*, roč. 2, s. 305-307.
- HAVRÁNKOVÁ, Marie, 2020. Ediční poznámka. In GROSMAN, Ladislav. *Spisy I. Obchod na korze. Nevěsta. Z pekla štěstí*. Praha: Akropolis, s. 336-348.
- HORECKÝ, Ján, 2002. Pojmový aparát teórie bilingvizmu. In ŠTEFÁNIK, Jozef, ed. *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť*. Bratislava: Academic Electronic Press, s. 49-53.
- KELLMAN, Steven, 2003. *Switching Languages: Translingual Writers Reflect on Their Craft*. Lincoln: Nebraska University. ISBN 978-80-0327-807-3.
- KOSTINCOVÁ, Jana, 2017. Slovo jako předmět, pohyb, energie. Umělecká výpověď v transmediálním kontextu. *World Literature Studies*, roč. 9, č. 3, s. 54-65. ISSN 2733-3817.
- MAREŠ, Petr, 2012. *Nejen jazykem českým: studie o vícejazyčnosti v literatuře*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. ISBN 978-80-7308-394-6.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra, 2008. *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1060-1.
- OPELÍK, Jiří, 2018. Ediční poznámka. In GROSMAN, Ladislav. *Spisy Ladislava Grosmana 2. Povídky*. Praha: Akropolis, s. 303-377.
- OPELÍK, Jiří, 2019. Ediční poznámka. In GROSMAN, Ladislav. *Spisy Ladislava Grosmana 4. Dopisy Mileně*. Praha: Akropolis, s. 251-257.
- PASSIA, Radoslav, 2015a. Ladislav Grosman a jeho vojna. In SCHMARC, Vít, ed. *Obraz válek a konfliktů. V kongres světové literárněvědné bohémistiky. Válka a konflikt v české literatuře*. Praha: Akropolis – Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 352-359. ISBN 978-80-7470-114-6.
- PASSIA, Radoslav, 2018. Limity a benefity menšinovosti (nielen na príklade Ladislava Grosmana). In BARBORÍK, Vladimír, ed. *Spisovateľ ako sociálna rola*. Bratislava: Veda, s. 189-205. ISBN 978-80-224-1682-5.
- SLOBODA, Marián, 2004. Slovensko-česká (semi)komunikace a vzájemná (ne)rozumiteľnosť. *Čeština doma a ve světě*, roč. 12, č. 3-4, s. 208-220. ISSN 1210-9339.
- SLOBODA, Marián, 2005. Od aspektov bilingválnej komunikácie k jazykovej asimilácii a retnecii: Prípadová štúdia slovenskej rodiny v Česku. *Slovenská reč*, roč. 70, č. 6, s. 338-354.
- ŠIMKULIČ, Marián – ŠIMKULIČOVÁ, Anna, 2016. *Zvečené v slzách a pote tváre. Návrat rodáka Ladislava Grosmana*. Humenné: Adin. ISBN 978-80-89540-87-7.
- ŠTEFÁNIK, Jozef, 2002. Jazyková kompetencia bilingvistov. In ŠTEFÁNIK, Jozef, ed. *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť*. Bratislava: Academic Electronic Press, s. 61-68.

- ŠTEFÁNIK, Jozef – PALCÚTOVÁ, Michaela – LANSTYÁK, István, 2004. Terminologický slovník. In ŠTEFÁNIK, Jozef, ed. *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, s. 283-294. ISBN 80-8880-54-8.
- VYSKOČOVÁ, Štefania, 2022. Niekoľko poznámok k exofónii a jej podobám v kontexte slovenskej literatúry po roku 1945. In *Varia XXX. Zborník príspevkov z XXX. kolokvia mladých jazykovedcov (Bratislava 3. – 5. 11. 2021)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, s. 318-323. ISBN 978-80-971690-8-4.
- WEI, Li, ed., 2000. *The Bilingualism Reader*. London: Routledge. ISBN 0-415-21335-5.
- WRIGHT, Chantal, 2008. Writing in the “Grey Zone”: Exophonic Literature in Contemporary Germany. *GFL: German as a foreign Language*, vol. 3, pp. 26-46. ISSN 1470-9570.
- YILDIZ, Yasemin, 2012. *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. New York: Fordham UP. ISBN 978-0-8232-4130-9.

Elektronické zdroje

- DE DONNO, Fabrizio, 2021. Translingual Affairs of World Literature Rootlessness and Romance in Jhumpa Lahiri and Yoko Tawada. *Journal of World Literature*, vol. 6, no. 1, pp. 113-122. ISSN 2405-6472. Dostupné z: https://brill.com/downloadpdf/journals/jwl/6/1/article-p103_6.xml
- LAŠAK-GAIDOŠ, Rujanca, 2009. Jazyk a identita v reflexii bihorského Slováka. In OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina – GIANITSOVÁ-OLOŠTIKOVÁ, Lucia, ed. *Varia. XVIII. Zborník phých príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. (Prešov – Kokošovce – Sigord 3. – 5. 12. 2008)*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 387-397. ISBN 978-80-555-0083-6. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/18/pages/Lasak-Gaidos.pdf>
- PAJEVIC, Marko, 2021. Literature and the Political: Multilingualism and Exophony in Contemporary Baltic and German Language Culture. *Interlitteraria*, vol. 26, no. 1, pp. 7-10. Dostupné z: <https://www.ejournals.eu/Wieloglos/2018/1-ENG-2018/art/13153/>
- PASSIA, Radoslav, 2015b. Ladislav Grosman – muž jedného scenára? *Pravda*. Dostupné z: <https://zurnal.pravda.sk/esej/clanok/376584-ladislav-grosman-muz-jedneho-scenara/>

Mgr. Štefania Vyskočová, PhD.
Vlárka 2661/17
917 01 Trnava
Slovenská republika
E-mail: stefaniavyskocova@gmail.com